

СПОКУСА ОСВІТИ ХХІ СТОЛІТТЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

У статті здійснюється філософський аналіз досвіду реформування сучасної української освіти останнього десятиліття.

Пристанищ не искать, не приживаться.
 Ступенька за ступенькой, без печали.
 Шагать вперед, идти от дали к дали.
 Все шире быть, все выше подниматься.

Г.Гессе «Игра в бисер»

Вступ

Історичний етап, в який вступило людство із середини ХХ початку ХХІ століття можна охарактеризувати як епоху глобалізації, коли суспільні та індивідуальні людські проблеми розрослися до рівня загальнолюдських. Відкладення їх вирішення, як показав досвід, викликає різноманітні кризові стани, кожен з яких може привести людство планети до катастрофи. Найнебезпечнішою з таких криз, на нашу думку, яка вже заявила про себе на світовому рівні, є криза сфери освіти. Виняткова її небезпека полягає в тому, що вона стає причиною всіх інших загальнолюдських криз. Крім того, суспільство в ХХІ столітті визначається як інформаційне, в якому на передній план виходить ринок послуг і головною цінністю стає інформація. Це свідчить про те, що будуть вноситися корективи і в освітній простір людини. Водночас виникає спокуса економічного сектору держави виправдати через освіту потребу виховання такої людини, яка б погодилася з усіма віртуальними, «потрібними і необхідними» проектами на її благо. Так, трансформуючись під впливом глобалізаційних та інформаційних технологій, система освіти набуває нових контурів, щоправда, далеко не однозначних як у контексті сьогодення, так і в більш віддаленій перспективі.

Постановка завдання

У контексті означеної проблематики визначити вплив цивілізаційних змін на місце освіти в суспільстві, і навпаки, а також які вимоги ставити до освіти людини у ХХІ столітті, щоб вона не втратила свого магістрального призначення – бути відповідальною особистістю, сотворцем Всевишнього. Для цього слід проаналізувати основні освітні проблеми, наприклад, на теренах сучасного українського суспільства.

Аналіз досліджень і публікацій

На сьогодні в Україні та за її межами виходить значна кількість праць, де аналізуються нагальні проблеми і тенденції сучасної освіти та умови входження й існування в європейському економічному просторі. Зокрема, варто відзначити дослідження М. Антипіна, Дж. Бермана, Л. Венберга, П. Герстер, М. Гільмана, В. Климентьева, Д. Корнющенко, В. Миронова О. Новікова, К. Нюрбергера, Х. Ортеги-і-Гасета, Н. Постмана, К. Павловського, В. Розіна, Г. Сайз, Б. Хіндлі та ін., а також розробки українських дослідників: В. Андрущенко, Л. Губерського, В. Кременя, С. Кримського, С. Клепка, В. Никітіна та ін. Ці

дослідження взаємодоповнюють одне одного та окреслюють нові траєкторії пошуків для подальшого дослідження. Разом із тим, значна кількість джерел із цих проблем не забезпечує їх комплексного бачення, оскільки автори тільки побіжно торкалися цієї проблематики.

Основна частина

Початок ХХІ століття виявив світові особливості нової інформаційної цивілізації – інтересівні аспекти, що передбачають перехід до нової освітньої концепції, в основі якої лежить фундаменталізація освіти. Говорили і до тепер не перестають говорити про те, що «освіта має стати таким соціальним інститутом, що надав би людині різноманітні освітні послуги, які дозволяють учитися безупинно, забезпечують широким масам людей можливість одержання післявузівської і додаткової освіти» [1, с.1]. Сучасна освіта визначається сьогодні як здійснення соціально-економічних інвестицій, як ринок освітніх послуг із домінуванням принципу платності та відповідною конкуренцією. Проте замовчується той факт, що лише близько 7% населення країни здатні здобувати справжню освіту, жити і працювати відповідно до принципів, спроможні відтворити ідеальний план і працювати за ним, оскільки сама освіта відтворює деякі ідеальні структури [2]. В Україні мережа ВНЗ складає 904 одиниці, що є показником, який (беручи до уваги кількість населення) майже у дев'ять разів більший, ніж у розвинених країнах світу! Така неадекватність потребам суспільства стала одним із чинників втрати якості, зокрема, вищої освіти.

Неблагополучність у сфері освіти насправді визріла ще наприкінці ХХ століття. Після ідеологічного й правового прориву початку 90-х років, який дійсно забезпечив певні позитивні зміни в системі освіти, настав період «бурхливого застою». Більшість освітян так і не спромоглися відійти від старої освітньої парадигми, коли для побудови «комунізму» та «світлого майбутнього» в СРСР необхідно було глибше зрозуміти ідеологічні вчення «вождів» та вміти зомбувати ними наступні покоління громадян країни Рад. Тоді як головна цінність суспільної і гуманітарної науки полягала в тому, щоб винаходити нові ідеї та сенси. Науковий та педагогічний досвід останніх десяти років довів, що розвиток мислення не можна підмінити здобуттям знання, як це було в попередній освітній парадигмі. Зараз потрібно навчати людей мислити, оскільки саме мислення є механізмом продукування нового знання. Слід звернути увагу на той факт, що

за наявності Інтернету, де знання перебувають у вільному доступі, питання набуття знання перестає бути магістральним питанням освітнього процесу.

В організаційному плані стосовно реформи єдиним підсумком були несистемні і, як наслідок, малозрозумілі офіційні документи, виконані в стилі рішень останніх партійних з'їздів. Наприклад, державна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), схвалена І з'їздом педагогічних працівників України та затверджена постановою Кабінету міністрів України від 03.11.1993р. №896, який і на сьогодні вважається актуальним. Із цього приводу було зауважено, що «...доктрину почали писати «як завжди» – без узгодження сутності доктрини, її механізмів і сили реалізації, порядку укладання і відповідних, потрібних для такого документу, аналітичних матеріалів. У розробці останніх взялися допомогти різні міжнародні організації, включаючи передусім МФ «Відродження» і мережу Сороса, ПРООН. Проте, на жаль, до незалежних досліджень, за висловом одного із членів Робочих Груп, вдалися вже після того, як доктрина була написана» [3].

Реформатори освіти, схоже, заплуталися самі і заплутали суспільство. І сьогодні вже мало хто розуміє, що намагалися зробити реформатори. Як буде організована і вибудована система української освіти? До сих пір не існує зрозумілого всім проекту із зазначенням кількості років (хоча б приблизно) перехідного періоду. В результаті ми до цих пір не маємо: 1) необхідного спеціалістам й управлінцям чіткого проекту реформи, який би був обґрунтований попереднім системним аналізом проектної ситуації; 2) стратегії і плану (включаючи чіткий графік реалізації заходів з указанням відповідальних виконавців) втілення такого проекту; 3) необхідних прозорих політичних документів для забезпечення її підтримки суспільством. Хоча формально такі документи існують і всі вони тепер стали складовою Програми економічних реформ на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентноспроможна економіка, ефективна держава», яку було схвалено 2 червня 2010 року на засіданні комітету з економічних реформ. Основною метою реформи є підвищення якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів і, як результат, – підвищення якості здобутої в них освіти.

В указі президента України №832/95 від 12.09.1995 р. «Про основні напрями реформування вищої освіти в Україні» відмічено, що напрями реформування вищої освіти мають адекватно враховувати процеси реформування ринкових відносин. А ринкові відносини з цього періоду були стихійними. Складність ще полягає і в тому, що досягнути сучасність, а тим більше зробити певні узагальнені висновки щодо розгортання неоднозначних політичних і економічних процесів у будь-якому суспільстві, практично неможливо.

За всі часи існування людства, пріоритетним у його розвитку був не стільки матеріальний аспект, скільки духовний. Матеріальне виробництво, розподіл і споживання матеріальних благ передбачалося проводити дотримуючись

моральних норм і загальнолюдських цінностей, ігнорування якими призводило і призводить до негараздів різного рівня, – війни, голодоморів, епідемій тощо. На сьогодні ці негаразди проявляють себе і в знищенні навколишнього середовища, екологічній катастрофі. Відчуваючи себе безмежно всемогутнім, людство вмикає «механізм самознищення».

Європейський союз – це економічна формація, яка далека від гуманізму і людяності, оскільки економіка допомагає задовільняти людські потреби в світі органічних ресурсів, а не духовних. Роль освіти не можна зводити тільки до її впливу на економічне зростання, ролі економічних показників на душу населення. Освіта стосується безпосередньо людини і повинна бути справедливо й ефективно розподілена між духовними і матеріальними сферами її існування. Великою спокусою для освіти є покладання на неї завдання вивести країну на рівень конкурентноспроможної держави. Інакше можна сказати: не знаємо, як це зробити самим, так виховаємо таке покоління, яке для нас це зробить за нас. Виникає ситуація абсурду, коли недосконалі освітяни беруться за допомогою придуманих нашвидкоруч методик освічувати більш досконале покоління.

Є дуже багато мотивів які вибудовують людину: суспільство, наука, мистецтво, власна доля і багато іншого. До сих пір науки про людину продовжують множитися, оскільки людина є багатовимірною. В епоху Просвітництва людину залучали до високого справжнього мистецтва – музики, яка у свою чергу, є найбільшою з усіх видів мистецтва «річчю самою по собі». Саме в цьому виявився зовсім не педагогічно-освітній момент, а виказане прагнення до проникнення людини духом. Відбувався пошук шляхів до людської душі. Історично доведено той факт, що навчитися можна у того, кого любиш. Насаджування і примус майже ніколи не принесли бажаних результатів в освіті. Цінилися викладачі з вмінням розбудити в людині почуття, «заразити» її любов'ю до свого предмету чи сфери діяльності. Люди завжди ходили і ходять на особистість, яка не тільки навчала як жити, а жила так, як навчала. Відтоді і до теперішнього часу єдиною справжньою перевіреною формою освіти лишилася безпосередня взаємодія між учителем і учнем, яких зовсім мало. Візьмемо, наприклад, виникнення підручника, який з'явився для того, щоб подолати розрив між можливостями талановитого викладача по відношенню до маси учнів чи студентів. Просвітництво було для людства епохою виховання душі та почуттів людини, а найкращий досвід і до тепер транслюється педагогами в середній школі. Це зовсім не є приводом для того, щоб сучасна вища школа копіювала методики середньої школи, оскільки завдання вищої школи значно відрізняються від завдань середньої школи.

Інформаційні технології в освіті жодним чином не замінюють вчителя. Звідси й поява нові фігури в освіті – тьютора, або тоого, хто здатен зорієнтувати учня в потужній кількості інформації, що закладена і Мережі. Без участі вчителя, який з самого початку пояснить, навіщо все це треба, відповідь на виниклі

запитання, а потім з'ясує що знає учень – якісно вивчитися у цьому знаннєвому масиві дуже складно і неможливо. Якщо ми прагнемо шляхом комп'ютеризації сільських шкіл підвищити якість освіти, як це вважалося років зо два тому, то це просто марнотратство коштів і втрата дорогоцінного часу. Як показав досвід, якісна освіта не може бути простою і зручною. Це тяжка праця та вимушені обмеження заради подолання своїх недосконалостей, формування характеру пошуковця. Людина освічена є результатом приведення свідомості людей різного рівня до загальної «системи координат». Необхідно, щоб людина усвідомила свою недостатню культурність і освіченість, збудила в собі бажання більше знати і розуміти. Просвітники більшою мірою працюють на вищі загальнолюдські принципи, щоб відчувати себе завжди потрібним суспільству.

Приєднання України у 2005 році до Болонського процесу визначило єдиний вектор реформування вищої освіти в напрямку інтеграції української системи вищої освіти в загальноєвропейську. Однак, незважаючи на окремі «зрушення» у цьому напрямку, кардинальних змін у галузі не відбулося. Тай не могло відбутися, оскільки мало хто з освітян замислювався над тим, що Болонський процес є передусім суспільно-економічним явищем, що пов'язане з формуванням системи єдиних ринків у Євросоюзу – у тому числі ринків праці, освіти і знань. Висунуті вимоги Болонського процесу гіпотетично передбачають працевлаштування випускників університетів в будь-якій країні Європейського простору, вільному рухові інтелекту та робочої сили без обмежень і перешкод. А при сучасній світовій кризі й високому рівні безробіття в країнах Європи, це створить ще більше проблем для кожної європейської держави – там для своїх спеціалістів не завжди знайдеться робоче місце.

Президент України, В. Янукович у своєму виступі на засіданні Громадської гуманітарної ради 26 серпня 2010 року зазначив, що жодна з освітніх реформ у минулі роки не була реалізована у повному обсязі, у результаті чого накопичено багато проблем, які необхідно негайно вирішувати [4]. Це ще раз доводить, що при відсутності експертизи стану освіти в державі, документи з її реформування лишаються декларативними фікціями. Як показав досвід, тестова система оцінювання знань є вкрай недосконалою і сумнівною. Свого часу Хосе Ортега-і-Гассет написав: «Коли нормальним станом людини чи закладу стає фікція, з неї починається якийсь всеоб'ємний занепад духу. Кінець кінцем це призводить до самоприниження, бо неможливо призвичаїтися до брехні про самого себе і при цьому не втратити самоповаги» [5].

Під час підбору експертів освіти, треба пригадати слова В. Гейзенберга, що «експертом є той, хто знає деякі найгірші помилки, які можуть бути зроблені в його галузі, і знає як їх уникнути» [6]. Експертизою називають розгляд чи дослідження якої-небудь справи, якогось питання з метою зробити правильний висновок, дати оцінку відповідному явищу. Експертне споглядання, за

визначенням, має бути тонким відтворенням явища, процесу, об'єкта з метою встановлення засад оптимізації їхнього функціонування. Експертний висновок – це виготовлення експертом об'єкту певними методами й способами. Експертна діяльність є настільки важливою, що її досліджує спеціальна наука – експертологія. Особливо необхідна експертна компетентність усім, хто займається інтелектуальною чи управлінською діяльністю. Усім формам експертизи властива проблема ваги і значущості, дієвості й впливовості, адекватності та конструктивності експертних оцінок, які найчастіше не піддаються безпосередньому вимірюванню і можуть бути встановлені лише завдяки судженням спеціалістів. Досліджуючи проблематику експертизи української освіти, С.Клепко зазначає, що Українські «мозкові танки» (центри проведення експертиз) переважно преймаються експертизою економіки та політики. Експертні висновки щодо освітньої політики, здійсненні УЦЕПД і МЦПД, є приємним винятком. Проте вони ігноруються такими колами, які ухвалюють доленосні рішення. Хто тут винен?.. Наймовірніше, винні епізодичність та низька публічність експертних висновків [7]. Експерти навіть не можуть визначити в якому стані знаходиться сучасна українська освіта – посткатастрофічному чи на порозі нової катастрофи.

Останні заяви державних управлінців, зокрема презедента академії педагогічних наук України Василя Кременя на загальних зборах НАПН України (18.11.2010 року), дають підставу ще раз переконатися в складності питання, що стосуються освітнього простору людини ХХІ століття. Перехід цивілізації до нового інноваційного типу прогресу, передбачає високий динамізм, швидку зміну знань, інформації та технологій. Тому виникає потреба в формуванні людини такого типу, яка б змогла психологічно і професійно жити і діяти в середовищі що постійно змінюється. Для цього необхідно змінити сам вектор навчального процесу, зокрема, треба навчити людину вчитися впродовж життя, виробляти уміння, навички і використовувати отриманні знання в практичній діяльності – «формувати знаннєву людину, для якої знання є методологічною основою життя і діяльності» [8]. Ми бачимо, що спостерігаються гасла старої освітньої парадигми про здобування людиною знання і нічого про людину, яка здатна творчо мислити.

Поглянемо ще на одну проблему сучасної вищої школи в Україні. Відрахування і повтори завжди в усьому світі вважалися серйозною причиною внутрішньої неефективності навчального закладу. Коли експертами на вступних іспитах та тестових компаніях «пропускаються» абітурієнти, які взагалі не мають навичок навчатися складному й новому. Домінуюче стереотипного мислення й далі фіксується в тестових завданнях і заважає в подальшому втілювати інноваційні технології навчання.

Самозванство стало самою найтяжчою вадою ношого часу, коли більшість не навчають, а продають себе. Має місце й ситуація «зламу ментальності», коли діти не читають, відповідно їх

душа не набуває навичок працювати. А таким людям дуже легко насадити збочений смак у всьому, оскільки пізнання таких людей обмежене лише цікавістю, при задоволенні якої пізнання і мислення далі перестають розвиватися. Свідомість людини стає роспорошеною і дуже тяжко їй зосередитися в подальшому навчанні. А як тоді бути з гаслом про навчання впродовж всього життя? Як сьогодні людина, що працює на виробництві може навчатися, якщо від неї вимагають присутності на робочому місці повний робочий день, бути здоровою та ініціативною. У іншому випадку її звільняють. Власники фірм не сплачують післяродової допомоги породіллям і взагалі не беруть на роботу людей зі слабким здоров'ям чи при наявності малолітніх дітей. Сім'я, виховання дітей теж займають багато часу. А освіта, в свою чергу, потребує багато здоров'я й часу. Ось і ще одна спроба інституційні форми освіти підмінити собою всі інші інституційні форми, наприклад, інститут сім'ї.

Німецькі дослідники виховання й освіти П. Герстер та К. Нюрнбергер, спираючись на погляди В. фон Гумбольдта і сучасного німецького філософа Р. Шпемана підкреслюють: «...Хороше виховання не є засобом досягнення поза межних цілей: воно самоцінне і слугує виключно тому, хто отримує виховання. При цьому етичні цінності завжди повинні бути поставлені вище за економічні. Якщо школа стає інструментом економіки чи держави, тоді суспільство отримає старанних службовців і успішних бізнесменів, висококваліфікованих технологів та програмістів, але лишається без вихованих людей» [9]. Економіка, на відміну від культури та виховання, є лише засобом досягнення певної мети. І цією метою виступають, наприклад, оптимальне використання ресурсів що врешті решт закінчуються, по можливості справедливо забезпечити людей товарами та послугами і шляхом розумного господарювання накопичувати надлишок коштів, необхідних для зростання культури. Отже, першочерговим завданням освіти є виховання, метою якого є формування особистості, культурної людини. «Добре виховані й всебічно освічені люди, поза всяких сумнівів, більш конкурентноспроможні, чим погано виховані недоучки» [9, с.26]. А зараз все менше і менше дорослі приділяють увагу вихованню своїх дітей. Так своєю бездіяльністю батьки часто виправдують зайнятістю, лібералізмом і толерантністю, а школа безсила заповнити дефіцит виховання: не вистачає грошей, часу, учителів і т.і. Але якщо відмовитися від виховання, то тоді й про освіту думати нічого, оскільки по справжньому можна навчити чогось тільки ту людину, яка отримала виховання, має певні навички освоєння нового знання і втілення його для користування в своє та суспільне життя.

У тому випадку, коли відбувається штучне поєднання і сумішництво процесів саморозвитку особи та розвитку суспільства, гасло про неперервну освіту є формою приховування безробіття в країні, про що й свідчить зарубіжний досвід.

Йозеф Кнехт («Гра в бісер» Г. Гессе) в листі до

Педагогічного відомства написав: «Вчений, який в ролі оратора, автора, учителя, свідомо говорить неправду, свідомо підтримує брехню і фальсифікацію, не тільки ображає органічні закони буття, він, крім того, робить шкоду своєму народові, він отрує його повітря й землю, їжу й питво, ум й справедливість і допомагає всім злим і ворожим силам, що погрожують народові знищенням» [10, с.347].

Однією з основних проблем пробуксовування реформ у галузі вищої освіти, на нашу думку, є те, що університети залишаються низовими елементами жорстко регламентованої, ієрархічної та централізованої системи, в якій відповідальність за кінцевий освітній результат розпорошена між багатьма державними інституціями. Внаслідок чого за якість освіти ніхто не несе відповідальність, за винятком випадків, коли треба знайти «крайнього», а центральна і навіть міська влада й досі втручаються у внутрішнє університетське життя з адміністративними примхами й «цінними порадами». В Лімській (1988р.), Ерфуртській (1996р.) деклараціях та Саламанській конвенції (2001р.) автономність ставиться фундаментальною основою для побудови європейського простору вищої освіти і підкреслюється необхідність фінансової, організаційної та наукової автономії вищих навчальних закладів.

Не слід забувати, що за своєю природою галузь вищої освіти є інноваційною, яка потребує розмаїття поглядів і підходів до проведення наукових досліджень, управління, викладання тощо.

Висновок

Розглядаючи результати реформування освітнього простору на теренах українського суспільства, можна спостерігати ускладнення ситуації в секторі освіти, невизначеність термінології в нових соціально-економічних умовах, ігнорування існуючого негативного досвіду інших країн щодо втілення нових технологій навчання.

У сучасній українській системі освіти змінився продукт. На даний момент ним є диплом. Батьки платять, а ВНЗ видають. Усе інше є залишком старої системи. Подолання цієї ситуації можливо лише за умови співвідношення диплома із можливостями працювати. В іншому разі освіта буде лишатися фіктивною. Диплом залишається єдиним усім зрозумілим продуктом освіти і не втратить свою значимість, він є необхідним елементом освіти, але, на жаль, не достатнім для руху далі.

Розвиток освіти є такою потребою, без задоволення якої українське суспільство не має майбутнього. Але часто роль освіти зводиться лише до її впливу на економічне зростання, ролі економічних показників на душу населення. Якщо ми не зможемо через освіту наповнити своє життя духовним національним змістом – Україна, як незалежна держава, перестане існувати.

Основним завданням реформи галузі вищої освіти є надання ВНЗ реальної автономії, як це вже давно практикують провідні європейські університети. Така умова стане не лише засобом

поліпшення якості навчання, а й дозволить запровадити змагальність вищих навчальних закладів, нести відповідальність за результати своєї роботи. Про це давно зазначається в державних документах, але реально втілені лише часткові заходи.

Головною мотиваційною цінністю сучасної освіти лишається процес самовдосконалення, оскільки цінності задають свободу вибору і це допоможе людині в її подальшому виборі. Тому необхідно рішуче продовжувати реформування освіти не зважаючи на труднощі та поразок на цьому шляху. Своєчасно виявлена спокуса, будь то бажання скоріше приєднатися до Євросоюзу, вирішити економічні негаразди країни і т.і. – зробить нас далекоглядними й мудрішими, тільки не треба брехати собі й людям, вдаючи «тіп-топ» в освітній галузі.

Список літератури

1. *Таланчук П., Малишев В., Липова Л.* Самовизначення особистості в контексті інтеграції до європейського

інтелектуального простору. /Університет «Україна» –№ 7-8 (111-112), 2009. –С.1-5.

2. *Нікітін В.* Ідея освіти. –К.: МАУП, 2004. –386 с.
3. *Клепко С. Ф.* Гра в доктрину правої руки з лівою, або про формування національної доктрини освіти. <http://soskin.info/ea/2001/9/20010978.html>

4. *Мірошніченко Ю.* Вища освіта від держконтролю – до самоуправління. /Дзеркало тижня. Україна. –№2 від 21.01.2011. <http://www.dt.ua/newspaper/articles/73728>

5. *Омега-у-Гассет Х.* Миссія університета. <http://www.strana-oz.ru/?numid=3&article=175>

6. *Клепко С.Ф.* Експертиза, «одиниця» і «матриця» освіти як передумови розвитку генеративної освіти. <http://www.experts.in.ua/baza/analitic/detail.php?ID=10929>

7. *Клепко С.Ф.* Експертиза, «одиниця» і «матриця» освіти як передумова розвитку генеративної освіти. <http://www.experts.in.ua/baza/analitic/detail.php?ID=10929>

8. *Кремень В.* Освіта в структурі цивілізаційних змін: актуальні проблеми. <http://www.apsu.org.ua/news/speech2010/>

9. *Герстер П., Нюрбергер К.* Кризис воспитания. Как спасти будущее наших детей. <http://www.strana-oz.ru/?numid=18@article=872>

10. *Гессе Г.* Игра в бисер. –М.:ОООАСТ, 2004. –539с.

Н.Н. Сухова

ИСКУШЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ XXI ВЕКА: УКРАИНСКИЙ ОПЫТ

В статье осуществляется философский анализ опыта реформирования современного образования в Украине за последнее десятилетие.

N. Sukhova

TEMPTATION OF EDUCATION OF THE XXI CENTURY: UKRAINIAN EXPERIENCE

The philosophical analysis of the reformation experience of Ukrainian education of the last decade is represented in the article.